

AZADE SEYHAN
Modern Türk Romanı

AZADE SEYHAN beşeri bilimler, Alman dili ve edebiyatı, karşılaştırmalı edebiyat ve felsefe profesörüdür; ayrıca Bryn Mawr College'da Ortadoğu çalışmaları bölümünde dersler vermektedir. Yayımlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Representation and Its Discontents: The Critical Legacy of German Romanticism* (University of California Press, 1992); *Writing Outside the Nation* (Princeton University Press, 2001). Yazarın Alman idealizmi ve romantizmi, eleştirel teori, sürgün anlatıları, Türkçe-Almanca edebiyat ve roman teorisi hakkındaki makaleleri *Journal of Turkish Studies*; *Colloquia Germanica*; *Migration and Literature in Contemporary Europe*; *The Cambridge Companion to German Romanticism* ve *German Politics and Society* dergilerinde yayımlanmıştır.

Tales of Crossed Destinies

The Modern Turkish Novel in a Comparative Context

© 2008 The Modern Association of America

İletişim Yayınları 2011 • Edebiyat Eleştirisi 43

ISBN-13: 978-975-05-1552-1

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Belce Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AZADE SEYHAN

Dünya Edebiyatı Bağlamında

Modern Türk Romanı

Kesişen Yazgıların Hikâyesi

Tales of Crossed Destinies

The Modern Turkish Novel in a Comparative Context

ÇEVİREN *Erkan Irmak*

Şair ve bilge oğlum Kerim Yaşar için

Kalbin her atışı bünyemizde bir yara açar. Şiir sanatı olmasa,
hayat sonsuz bir kanamaya dönüşürdü.

- LUDWIG BÖRNE

İÇİNDEKİLER

Bir Kitabın Yolculuğu	11
------------------------------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş: Romanın Yolculuğu	15
---------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

Türk Romanının Kültür Reformunun Ruhundan Doğuşu	45
---	----

Kültürel milliyetçiliğin bağlam(lar)ı.....	53
--	----

Ulus, dil ve yenilikçi vizyon.....	60
------------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ulusun Büyüme Ağrıları	67
-------------------------------------	----

Erken dönem Cumhuriyet romanlarında ulus bilincinin oluşturulması.....	69
---	----

<i>Memoirs of Halidé Edib</i> ve <i>Ateşten Gömlek</i> : Birinci Tekil Tarih Çekimi.....	73
---	----

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun <i>Yaban</i> 'i.....	88
--	----

Reşat Nuri Güntekin'in <i>Çalıkuşu</i>	98
--	----

<i>Yeşil Gece</i> : Vaktinden önce anlatılan bir felaketin kaydı.....	108
---	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Toplumsal Sorumluluk ve

Estetik Zorunluluk	119
Mahmut Makal'ın <i>Bizim Köyü</i> edebi bir otoetnografi.....	125
Yaşar Kemal'in <i>İnce Memed</i> 'i.....	133
<i>Kar</i> 'ın penceresinden tarihe bakmak: Orhan Pamuk'un siyasi öngörüsü.....	144
Labirentte kaybolmak: Adalet Ağaoğlu'nun <i>Üç Beş Kişi</i> 'si.....	161
Sansür ve sansürcü aracılığıyla yazmak: Bilge Karasu'nun <i>Gece</i> 'si.....	172
Aziz Nesin'in <i>Surnâme</i> 'si: Mizah asla ölmez.....	179

BEŞİNCİ BÖLÜM

İstanbul: Kesişen Yazgıların Metaforu ve Motifi Olarak Şehir.....

Ahmet Hamdi Tanpınar: Sanat hafızasının deyimleri.....	193
Borges'yen bir ansiklopedi olarak İstanbul: <i>Kara Kitap</i>	208
<i>Deniz Küstü</i> : Bulanık sularda ölüm.....	220

ALTINCI BÖLÜM

Şehrazat'ın Evlatları:

Kurmacaya Modern-Postmodern Vasiyet	231
Çöplükteki hazineler: Latife Tekin'in <i>Berci Kristin Çöp Masalları</i>	238
Aslı Erdoğan'ın yüce (ince) kederi: İstanbul'dan Rio de Janeiro'ya: Postmodern seyahat rehberi.....	246
Orhan Pamuk'un <i>Benim Adım Kırmızı</i> 'sı: Ölümcül tasvirler.....	255

Sonsöz	271
---------------------	-----

KAYNAKÇA	287
-----------------------	-----

DİZİN	295
--------------------	-----

Bir Kitabın Yolculuğu

Bu çevirinin özgün metni *Tales of Crossed Destinies: The Modern Turkish Novel in a Comparative Context* bir tesadüf sonucu kaleme alındı ve çeşitli sınavlardan geçtikten sonra yolculuğunun son durağında Türkçe özünü buldu.

Bundan tam on yıl önce yaz ortasında Amerika'nın Utah eyaletindeki ünlü kış sporları merkezi Snowbird'de düzenlenen bir dil ve edebiyat kongresinde yanıma nereden tanıdığımı pek hatırlamadığım bir konuşmacı yaklaştı ve Modern Language Association of America'nın (MLA) çok önemli yeni bir kitap serisi çıkardığını ve kendisinin de bu serinin editörlüğünü üstlendiğini söyledi. MLA Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük meslek örgütlerinden biri olup ülkenin yüksek eğitim kuruluşlarındaki bütün dil ve edebiyat bölümlerinin müfredat seçeneklerinde ve öğretim görevlisi atamalarında söz sahibi olan bir kurumdur. Ayrıca devletin dil politikasında da önemli bir rol oynar ve yabancı dillerin her düzeydeki eğitim kurumunda öğretilmesi için destek sağlar. Son zamanlarda ise MLA az bilinen dil ve edebiyatları İngilizce konuşan halklara ulaştırmak için büyük bir proje üstlendi. Bu girişim çerçevesinde MLA *World Literatures Reimagined* kitap serisini yayımlama kararı aldı ve editörlüğüne de o kongrede gözümün bir yerden ısırdığı Stan-

ford Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü Ronald Greene’i getirdi. Greene serideki ilk iki kitabın Luso-Brezilya ve Galiçya Edebiyatları üzerine olacağını belirtti. Sonra da Japon anime çizgi dizileri, Romanya romanı vb. incelemeleri kapsayan kitapların da sırada olduğunu söyledi. Ben de yarı şaka, “Peki Türk edebiyatına ne zaman sıra gelecek?” diye sordum; cevap, “Kitabı yazacak kişiyi bulsak, sıra beklemez” oldu. O anda bütün başka projeleri bırakıp bu kitabı yazmaya karar verdim.

Ancak bu kitabın serüveni umduğumdan çok daha uzun sürdü. Amerika’daki bütün üniversite ve akademik yayınevleri her tür araştırma kitabını son derece uzun ve ayrıntılı bir değerlendirme sürecine sokuyorlar. Kitabımı değerlendirecek belirli sayıda uzman okuyucu kolaylıkla bulunamadığı için bu süreç daha da uzadı. Neticede 2003 yazında verdiğim karar 2008 Aralık ayında bu kitabın yayımlanması ve de bu vesileyle MLA’nın dünyanın her köşesinden on bine yakın üyesinin katıldığı yıllık kongresinde ilk defa olarak bir Türk edebiyatı oturumunun düzenlenmesi ile sonuçlandı.

Kitabın yayımlanmasından kısa bir müddet sonra Amerika ve diğer ülkelerde kitabın tanıtımını yapan eleştirmenler bu çalışmanın İngilizce bilen okuyucular için büyük bir boşluğu doldurduğunu, şimdiye kadar hakkında çok az şey bilinen Türk romanının dünya edebiyatı çerçevesindeki önemini vurguladığını ve de okuyucuda bir an önce bu romanları bulup okuma isteğini uyandırdığını yazdılar. Kitap Amerikan, İngiliz ve Avrupa üniversitelerinde Ortadoğu Dil ve Edebiyatları ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümlerinde ders ve kaynak kitap olarak kullanıldı.

Kitabın Türkçeye çevrilmesi tasarlanınca, böyle bir çalışma Türk okuyucusuna ne verebilir diye düşündüm. Zira bu, Türkiye ve onun kültürü hakkında pek bilgisi olmayan, ama genel kültürü ve edebiyat bilgisi, sevgisi olan Türkçe bilmeyen okurlar için yazılmıştı. Buna karşın kitabın bilimsel dergilerde çıkan tanıtma yazıları Türk veya mükemmel Türkçe bilen konunun uzmanları tarafından yayımlanmış, getirdiği bilgiler ve kavramlar açısından övülmüştü. İncelenen otobiyografi ve romanların

İngilizce çevirilerinin olması da göze alınması gereken bir ölçüttü. Dolayısıyla tarihsel bir açıklamayı gerektiren iki romanın dışında bütün romanların eski veya yeni çevirileri vardı. Bu nedenle çağdaş Türk romanının çok üstün örnekleri çeviri eksikliğinden bu incelemenin dışında kaldı. Ancak kitaba araştırma konusu olan romanlar belirli tarihsel, felsefi ve edebi kavramlar çerçevesinde eleştirildiklerinden, okuyucu bu çalışmanın dışında kalan eserleri de bu çerçeveler içinde yeniden değerlendirebilir.

İletişim Yayınları'nın bu çalışmayı Türkiye'de daha geniş bir okuyucu ve araştırmacı kitlesine açmak istemesi ileri görüşlü bir hamle oldu. Büyük bir şans eseri olarak kitap, kendisi de yetenekli bir eleştirmen ve yazar olan Erkan İrmak'ta ideal çevirmenini buldu. Ben de çevirinin üzerinden bizzat geçip, özgün metnin bazı yerlerinde Türk okuyucu için açıklama niteliğinde değişiklikler yaptım. Yine de gözden kaçmış hatalar varsa, bunların sorumluluğu tamamen benimdir.

Sonuçta bu kitap kendi konusunda bir ön çalışmadır ve ümidim gerek yabancı gerekse Türkiyeli eleştirmenlere daha geniş kapsamlı incelemelerinde bir başlangıç noktası olmasıdır. Kitabın Türkçe çevirisini gerçekleştiren İletişim Yayınları ilgililerine ve çeviriyi yayına hazırlayan editörlere en samimi teşekkürlerimi sunarım.

Giriş: Romanın Yolculuğu

Şiir bir iç kale sanatıdır. Çünkü dil, vasıta olarak değil, malzeme ve nesne olarak kullanıldığı zaman milletin iç kalesidir. Böyle alınınca, bir milletin insanının, tarihinin, kültürünün ta kendisidir; köpüğüdür, çiçeğidir, tacıdır. Onunla yapılan sanat, bir iç kale sanatı olur. Zaferlerini yavaş yavaş oradan yapar. Şairin Roma'sı kartallarını zamanla surlarının dışına çıkarır.

– Ahmet Hamdi Tanpınar, “Şiir ve Dünya Ölçüsü”,
Edebiyat Üzerine Makaleler

Edebiyat, bir toplumun özbilincinin araçlarından biridir; elbette tek araç değildir, ama vazgeçilmez bir araçtır, çünkü kökleri, değişik bilgi türlerinin, değişik kodların, eleştirel düşüncenin değişik biçimlerinin kökleriyle bağlantılıdır.

– Calvino, “Edebiyatın Doğru ve Yanlış Siyasal Kullanımları”, *Yeni Bir Sayfa*

Geçmiş zamanları ve kültürleri anlamada hiçbir şey bize anlatılardan daha fazla kavrayış gücü sağlayamaz. Zamanın acımasız akışı, beraberinde kaçınılmaz büyük hafıza kayıplarını da getirir ve insan bilincinde telafisi imkânsız bir kayıp hissi uyanır. Kaybolan ya da artık erişilemez olanı geri getirmek arzusundan kaynaklanan anlatılar, samimiyet ve anılar aracılığıyla

olduğu kadar husumet ve hatalarla da, bizi, geçmişimize ve diğerlerine bağlar. Bu türden anlatılar insan doğasında bulunan, kendini bir kavme, bir topluluğa, dinî ya da etnik bir gruba ya da bir devlete bağlı hissetme veya bağlanma ihtiyacına cevap verir. Öte yandan, bizi diğerlerinin tarihine bulaşmaya mecbur eden, bağılıklarımızın kopmasına ve yeniden şekillenmesine yol açan tarihî ya da siyasi olasılıklar, kolektif kimliğin sürekliliğini devamlı tehdit eder. Hayatın ve tarihin değişken ve tahmin edilemez doğası yüzünden, parçalanmış yaşam ve zamanlara bütünlük ve onurlu bir geçmiş hissi vermek için kurmacayı kullanırız. Anlatıların çok sayıdaki çerçevesi içinde, birçok edebiyat metni karakteristik olarak hatırlamayla beklentiler arasında bir diyalektiğin gerçekleşmesini sağlar. Küreselleşmenin yerel kültürlerin biricikliğini tehdit ettiği, etnik ve dinî anlaşmazlıkların fazlasıyla yaygın hale geldiği bir dünyada, kimlik sorunu benzeri görülmemiş bir yoğunluk kazanmış durumdadır. Mükemmel bir hafıza kurumu ve insan ifadesinin evrensel bir biçimi olan edebiyat, devamlı olarak kim olduğumuzu, tarihlerimizin ölçülemezliğini ve iç içe geçmişliğini anlatma yollarını araştırır.

Almanya'nın çok sayıdaki küçük devletin oluşturduğu bir kümelenme olduğu bir dönemde, ünlü Alman şairi Heinrich Heine, herhangi bir birleştirici siyasal yapının yokluğunda Almanya'ya bir birlik hissi verecek tek kurumun, Martin Luther'in pek çok Alman lehçesini sentezleyerek İncil çevirisinde yarattığı dilden doğan modern Alman edebiyatı olduğunu savunmuştu (*Zur Geschichte* 79). Kültürler ve âdetler, siyasi ve ideolojik biçimlendirmelerden çok daha yavaş ve isteksizce değişir. Tarihî, siyasi ve sosyolojik çalışmalar yaşanan zamanın olay ve eğilimlerini kayıt altına alırken, edebiyat metinleri, tarihin akışında genellikle unutulmuş olanı hatırlar. Bir zamanlar barış içindeki bir ülkeyken onu bir ölüm tarlasına çeviren sınıktılı mirasın hikâyesini, eski Yugoslavya devletinin yıkılmasına yol açan etnik anlaşmazlıkları konu alan çok sayıdaki gazete yazısı ve siyasi yorum anlatamıyor. Bunu başaran, Nobel ödüllü yazar Ivo Andrić'in, hayat hikâyelerinin ve yerel kültü-

rün siyasi tarihlerle olan karmaşık ilişkisini konu alan ve Avrupa'nın kalbinde, 20. yüzyılın sonunda yaşanan bu kanlı çatışmanın geçmişini açıklayan epik romanı *Drina Köprüsü*, yani bir edebiyat metnidir. *Drina Köprüsü*, çok sayıdaki faktörün –dil, inanç, toplumsal hafıza– kimlik oluşturmadaki rolünü gösteren, gerçeğe kurmacanın başarılı bir sentezidir.

Vişegrad-Bosna'da bulunan Drina Nehri üzerindeki köprü, 16. yüzyılın ortalarında Bosnalı bir köylünün oğlu olarak dünyaya gelen ve Osmanlı İmparatorluğu'nda veziriazamlığa kadar yükselecek Sokullu Mehmet Paşa (doğduğundaki adı Sokolović) (1506-79) tarafından inşa ettirilmiştir. Sokullu gençliğinde padişahın ordusuna asker alınmış, kökenlerine olan bağlılığını göstermek için de Drina üzerine bir köprü yaptırmıştır. Doğduğu yerde hatırlanmak için gösterdiği bir başka iyi niyet de kan kardeşini Sırp Kilisesi'ne patrik olarak atamaktır. Osmanlı gücünün Bosna'da sağlam kaldığı süre içinde Müslümanlar, Ortodoks Hıristiyanlar ve Katolikler göreceli bir uyum içerisinde yan yana yaşamışlardı. Ancak bu güç azaldıkça, Bosna toplumundaki dinî bölünmeler hızla şiddetli bir hal aldı. Andrić, Bosnalılarla Sırların, Müslümanlarla Hıristiyanların Osmanlı'nın uzak bir sınır karakolunda yan yana yaşarken, hayatlarına hücum eden daha büyük çaplı siyasi değişimlere farklı sembolik anlamlar atfetmeye başlamalarını anlatır. Zaman içinde ortak geçmişlerini birbirinden farklı şekilde hatırlamaya başladıklarında, birbiriyle çatışan hatıralar bir arada varoluşu kargaşa ve şiddete dönüştürmüştür.

Yerlisi olduğu Bosna'da deneyimlenen Osmanlı medeniyetini ustaca tasvir eden Andrić, Bosnalı kimliğinin biçimlenmesinde Osmanlı-İslam rolünü inceler. Bu medeniyetin doğrudan uzantısı olan günümüz Türkleri, tarihsel devamlılık içinde Osmanlı mirasıyla olan ilişkilerini açıklayabilmek için sürekli bir çaba içindedirler. En geniş anlamında bu çaba, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları boyunca bir istikrar ve birlik yaratma ve koruma amacıyla silinen bir geçmişi yeniden canlandırma arzusunu temsil eden çağdaş Türk kurmacasında somutlaşmıştır. Ulus-devletler ligine yeni terfi etmekte olan Türk devleti,

Birinci Dünya Savaşı'nda itilaf kuvvetlerince işgal edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun (1299-1923) geri kazanılan toprakları olan Küçük Asya ve Trakya'nın bir kısmı üzerinde yeniden kuruldu. Hem içlerinde Halide Edip (daha sonra Adıvar), Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun da olduğu Cumhuriyet'in erken döneminin tanınmış yazar-entelektüelleri hem de İhsan Oktay Anar, Abidin Dino, Ahmet Altan ve Orhan Pamuk gibi Türk edebiyat sahnesinin daha yakın dönem yazarları, birbirini destekleyen ve karşı çıkan biçimlerde, modern Türkiye yaşamındaki Osmanlı kültürünün kalıcı mirasını değerlendirmeye çalışmışlardır.

Modern Türk edebiyatı tarihi yeterince çalışılmamış ve büyük ölçüde keşfedilmemiş muazzam bir arşivdir. Türklerin kültür hayatına ve dillerine dair bilgi eksikliği; çevirilerin yetersizliği; ve Ortadoğu hakkındaki yaygın kanılar, Victoria Holbrook'un sözleriyle "Ortadoğu, sırf *sosyolojik* bir bölge olarak algılanır genellikle: Beşeri bilimlerin ve sanatların (belki Perslerin ülkesi denilen ideal bir ülke dışında) hiçbir zaman ortaya çıkmadığı bölge" düşüncesi, bunların hepsi yalnızca Ortadoğu kültürlerinin sözlü hikâye anlatma alışkanlığıyla Batılı biçimleri sentezleyen değil, aynı zamanda modernitenin doğum sancularına dair anlayışımızı da tamamlayan zengin bir edebiyat geleneğine erişilmesine engel olmuştur. 19. yüzyıl Osmanlı şairi Şeyh Galip'in felsefi mesnevisi *Hüsn ü Aşk* üzerine yazdığı çok yönlü kuramsal çalışmasında Holbrook şöyle der, "Bugün ABD'de Osmanlı edebiyatı üzerine çalışanların inanılmaz bir boşluklar ve yokluklar labirentinden yola çıkması gerekiyor," (11). Aynı şey modern Türk edebiyatı hakkında da söylenebilir.

Her ne kadar, Osmanlı ve Türk edebiyatının çok yaratıcı Amerikalı iki araştırmacısı olan Holbrook ve Andrews (Andrews; Andrews ve Kalpaklı) Osmanlı şiiri bağlamında kültür tarihi alanındaki sessizliği bozmuş olsalar ve alanı, önemli tarihsel ve eleştirel paradigmlar çerçevesinde yeniden konumlandırmışlarsa da, modern Türk edebiyatı tarihi hâlâ eleştirel olarak düşünülme bekliyor. Elbette, elimizde türler, dönemler

ve tek tek edebiyatçılar hakkında hazırlanmış ve yayımlanmış tezler ve çoğu *Edebiyat: The Journal of Middle Eastern Literatures* dergisinde yer almış önemli makaleler bulunmaktadır. Şair, akademisyen ve eski Kültür Bakanı Talat Sait Halman, tek başına ciltler tutan şiir ve düzyazıları İngilizceye çevirmiş ve çeşitli antolojiler hazırlamıştır. Almanya'da, bir başka şair-çevirmen Yüksel Pazarkaya geniş bir Türk edebiyatı kesimini Almancaya çevirmiş ve Türk-Alman yazarlarına ödüller kazandıran bir edebiyatın önemli bir şekilde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aralarında muhtemelen en başarılı ve saygı duyulan Eğitim Bakanlarımızdan Hasan Âli Yücel'in, Berna Moran'ın, Hilmi Yavuz'un, Fethi Naci'nin ve yeniden keşfedilen romancı Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da bulunduğu Türk eleştirmenler, modern Türk edebiyatını aydınlatıcı ve güçlü analizler üretmişlerdir. Bu isimler Türk edebiyatını hızlı ve incelenmeden sahiplenilmiş Batılı değerlerin uygulanmasına verilen bir cevap, toplumsal alanlara bir müdahale ve kültürel hafızanın kurumsallaştırılmasına bir çeşit direniş olarak görmüştür. Çağdaş Türk kültür sahnesindeyse, modern edebiyat ve kültürün çeşitli özelliklerini konu alan, alana özgü dergiler ve kitap boyutundaki çalışmalar açısından kesinlikle bir sıkıntı bulunmamaktadır. *South Atlantic Quarterly* dergisinin yakın zamanda yayımlanan ve çağdaş Türk kültürüne ayrılan özel sayısı, önde gelen edebiyat ve kültür eleştirmenlerinin (Güzeldere ve Irzık) bir araya getirdikleri, disiplinler arası bir bakış açısıyla yazılmış harikulade bir makaleler toplamı sunmuştur. Buna karşın İngilterede, hâlâ, modern Türk edebiyatını yeniden değerlendiren, kayda değer bir ayrıntılı eleştirel edebiyat tarihi çalışması bulunmuyor. Bu çalışmaysa, biriken entelektüel emeğin bir sentezini yapmayı amaçlıyor.

Buna karşın, mevcut durumdaki “inanılmaz bir boşluklar ve yokluklar labirentinden” çıkmaya yönelik her hareket, kaçınılmaz olarak yeni eksiklikler üretecek ve okuyucu beklentilerinin gerisinde kalacaktır. Yine de harekete başlanacak nokta ortadadır ve eleştirmeni kendine çağırılmaktadır. Orhan Pamuk'un uluslararası ünü ve herhangi bir dalda Nobel Ödülü

alan ilk ve tek Türk olması, kamuoyunun ilgisini çeşitli tarihsel ve estetik kaygıların bir tezahürü olarak Türk romanına yönlendirdi. Kapsamı dar olsa da umut vaat eden Türk edebiyatından çevirilerin varlığındaki artış da, modern Türk edebiyatının beslendiği entelektüel ve estetik kaynakların daha yakından incelenmesi için bir neden oldu. Türklerle ilgili akademik merak, geleneksel olarak ve inatla sosyoekonomik ve siyasi sorunlara odaklanmış halde kalmıştır. Öte yandan, anı, biyografi ve mektupları da kapsayan edebiyat metinleri, tarihin unuttuğu hikâyeleri hatırlar ve bizim geçmiş anlayışımızı tamamlar. Erken Cumhuriyet dönemi (1923-1950) yazarlarının, genç ulusun yeni bir Batılı Türk kimliğini ve onun, bastırılmış ama hâlâ güçlü bir dinî geleneğin gölgesi altında laik bir moderniteyi benimseme yolundaki mücadelesini anlatan, derin bir içgörüyü yaptıkları tasvirler, o döneme ait düşüncelerimizin şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu kişiler, yeni ulusun inşa edilmesi; eğitim ve sosyal konulardaki reformların başarıya ulaşması; ve Aydınlanma'nın bilimsel ilerleme, eşitlik ve mitlerden ve batıl inançlardan kurtulma ideallerini gerçekleştirme ülküleriyle görevlendirilmişlerdi. Öte yandan, Batılı toplum yapısının, olduğu gibi yeni ulusa taşınmasını da sınırsızca desteklemiyorlardı. Ayrıca, amaçları kendilerini Batı'ya betimlemek değil, kendi toplumlarının büyük dönüşüm anlarını anlamaktı. Batı onlar için hiçbir zaman, karşısında kendilerini farklı bir kimlik olarak farz etme ihtiyacı duyacakları ontolojik bir öteki değildi. Halklarının olağandışı kaderini anlamlandırabilmek için, yaşanan tarihi dönüşümlü şekilde bazen gazeteci diliyle bazen de sembolik bir üslupla kaydettiler.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, entelektüellerin ve yazarların eleştirel çabaları genel olarak Türk toplumundaki derin kültürel ayrımlara dair konulara odaklanmıştı. Bu entelektüel kaygı, günümüzde de oldukça yoğun yaşanmaktadır. Bu yüzden, Cumhuriyet'in erken dönemlerindeki romanlarla, özgün bir Türk modern-postmodern söyleyişinin kurucuları olarak görülen Orhan Pamuk, Bilge Karasu veya Latife Tekin'in romanları arasında önemli bir *tematik* ayrım olduğunu savunmak müm-

kün değildir. Türk eleştirmenlerin çoğu bu ayrımı 1970'lerin sonuna doğru dil ve üslup özelliklerinde açıkça görülen değişimle Türk romanının realizmden kopmasıyla tanımlarlar. Çerçeve ve kesişen hikâyeler, doğrusal olmayan anlatılar, fantastik ve gerçekçi sahnelerin kesintisiz biçimde bir araya getirilmesi ve dilbilimsel yenilikler, kendilerinden önce gelen Tanpınar, Yaşar Kemal ve Adalet Ağaoğlu gibi romancılardan çok Pamuk, Tekin, Nazlı Eray, Bilge Karasu ve Aslı Erdoğan gibi yazarların eserlerinden yola çıkarak dile getirilir.

Öte yandan ben, “köy edebiyatı” olarak adlandırılan dönem hariç, 1920'lerden 1970'lere kadar yazılan daha erken tarihli romanların tema, biçim ve tarihsel kavrayış açısından üç ayaklı bir çeşitlilik ve karmaşıklık içerdiğini ve dolayısıyla türsel olarak özgün bir paradigma değişimi yaşadığını iddia etmenin sorunlu olduğunu göstermeyi umuyorum. Bu değişimi farklı nesillere mensup yazarların üstkurmaca, metinlerarası göndermeler, iç içe geçmiş hikâyeler veya kurmaca gerçekliğin farklı derecelerde kullanılmasına yönelik tercihlerinde ve bunu vurgulama biçimlerinde görmek daha doğru olacaktır. Bu türden bir çıkış noktasını tespit etmek belki daha zordur, ama kesinlikle Halide Edip Adivar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi 1920'ler kadar erken bir dönemde yazan romancıların eserlerinde bile izlenebilir cinstendir (şunu da akılda tutmalıyız ki, 1920'lerde Türkiye'deki edebiyat eleştirisi bu çeşit edebi tercihleri tanımlamak için gerekli olan kavram ve sözcüklere sahip değildi). Elbette, burada modern Türk romanı tarihinde kesintisiz bir bütünlük olduğunu kanıtlamaya çalışmıyorum. Benim asıl amacım, romanın doğasında olan üretkenliği, diğer tür ve biçimleri kendinde birleştirmesini ve okuyucu toplulukları arasındaki kültürel değiş-tokuş için bir bağlantı noktası olmasını, ve de bunların tümünün tarih boyunca bir diyalogun kurulmasına izin verebileceğini göstermek. Türk romanının bugün yaptığı şey, yalnızca erken dönem Cumhuriyet dönemi romanlarına değil, aynı zamanda yazılı matbaa kültürünün büyümesiyle, okuyuculara ortak deneyimlerini öğrenmek ve kendilerini hayalî bir topluluğun üyesi görebilmek için gerekli aletleri su-

nan bir kurum olarak romanın ortaya çıktığı 18. yüzyıl Avrupası'nda ve 19. yüzyıl sonu Osmanlı İmparatorluğu'nda yazılan romanlara da içkindir.

Bugün Türkiye'de en yaygın şekilde okunan yazarlardan üçü Güntekin, Pamuk ve Yaşar Kemal'dir. Güntekin ve onun çağdaşları, bir bakıma, tarihlerinin karmaşıklığı ve kendilerinin bu tarihteki konumu hakkında yaptıkları kavrayışlı analizlerle Türk romanındaki modernist eğilimlerin başlangıç noktası olmuşlardır. Tıpkı sonraki dönemlerde gelen entelektüel vârisleri gibi, onlar da görevlerini Osmanlı'dan kalan farklı etnik, dinî ve toplumsal mirasları anlamlandırmak olarak görmüşlerdir. Birçok Türk'ün şimdilerde iddia ettiği gibi, Türkiye'nin çok dinli, çok etnik kökenli ve çok dilli bir devletten dilin, kültürün, dinin ve coğrafyanın birleştirici birer mefhum olarak kullanıldığı bir millete dönüşmesi hakkında, Pamuk ve diğer çağdaş yazarlar da, bazen açıktan açığa bazen de ima ederek, Osmanlı-Türk kültürel mirasının kesintiye uğramasında modernleşme ve Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformların oynadığı rolden duydukları büyük rahatsızlığı dile getirirler. Meşru bir kültürel geçmişi muhafaza kayguları, Osmanlı-İslam'a ait her şeye duyulan bir nostaljiden, etnik ve dinî çeşitliliği baskılayan devlet politikalarına yönelik sert eleştirilere kadar değişen bir söylemsel farklılık ortaya koyar. Osmanlı mirasının kaybına dönük bu endişelere daha ılımlılarca verilen cevap, eğer Türkiye Cumhuriyeti kurulmasaydı, bu türden bir kültürel geçmiş kaybı ya da eksikliğin kendisinin bile sorun olmayacağıdır. Bu yüzden, modern Türk edebiyatıyla ilgili eleştirel düşünceler ulusal ve bölgesel kimlikler; dil, kimlik ve kültürel hafıza arasındaki yakın ilişkiler; ve yazarların farklı dünya ve değer sistemleriyle karşılaşılırken aracı olarak yüklendikleri sosyal sorumluluk gibi kavramsal parametrelerle açıklanmalıdır. Bu türden değişkenler açısından, erken Cumhuriyet'le çağdaş Türk romanı arasında konu açısından ayırt edici tarihsel bir bölünmeden bahsetmek olanaksızdır.

Bu çalışma, söz konusu kavramsal kategorileri kapsayan bir metinler toplamı olarak modern Türk romanına odaklanıyor ve

böylece Türk toplumunun karşı karşıya kaldığı tarihî ve siyasi sınavlara ayrı bir özgülük atfederek Türk edebiyatındaki kaygıları diğer dünya edebiyatlarıyla bağlantılandırıyor. Modern destanlar olan romanlar, öncellerinin birer eleştirisi olduğu kadar, ulusun kurucu mit ve ideolojileriyle de yakından ilişkilidir. Toplumsal değerlerin sembolik değiş-tokuşunun yaşandığı ve resmî tarihin alternatif senaryo ve bastırılmış belleğin yeniden canlandırılmasıyla sorgulandığı yer metinsel alandır. Her ne kadar şiir Osmanlı ve altın çağında Arap edebiyatının baskın türü olmuşsa da, düzyazı hem Türkiye hem de Arap ülkelerinde modern edebiyat devrimlerinin öncü ifade aracı olmuştur. Dolayısıyla gerek Türk gerekse Batılı eleştirmen ve romancıların düzyazıya ilişkin kuramları, hem bu tarihin kültürel özgü-lüklerinin hem de onun Milan Kundera'nın "erişilmez dillerin arkasına gizlenmiş" dediği (*Saptırılmış Vasiyetler* 156) küçük ulusların çağdaş edebiyatlarıyla ilişkisinin çeşitli yanlarının hakkını verebilmek adına, modern Türk edebiyatı tarihinin yeniden değerlendirilmesi için olanak sağlar. Bir ulusun küçüklüğü bir ölçü değil ama bir kaddedir, öyle ya da böyle bir noktada, "tarihlerinin şu ya da bu döneminde ölümün bekleme odasından geçmişlerdir hepsi; her zaman büyük ulusların küstah bilmezlikleriyle karşılaşmışlardır." Ancak Kundera bu "küçük uluslar"daki kültürel hayatın yoğunluğunu da vurgular: "Burada, küçüklüğün yararı ortaya çıkar: Kültür olaylarının zenginliği 'insansal ölçü'dedir; herkes bu zenginliği kucaklamak, kültürel yaşamın tümüne katılmak olanağına sahiptir; bu nedenle, en iyi zamanlarında, küçük bir ulus, bir antik dönem Grek sitesini çağrıştıracaktır." (155). Dolayısıyla, bugünün Türk kültür hayatında gazetecilerin, öğretmenlerin, vaizlerin, arabesk şarkıcılarının, mimarların, ressamların, siyasetçilerin, futbol taraftarlarının ve yaşamın tüm yollarından gelen okurların ortaya çıkardığı ve Türk romanını besleyen bir söyleyiş ve kültürel ifade biçimleri çeşitliliği vardır.

Her ne kadar çalışmam genel olarak kronolojik bir sıra izliyorsa da, modern Türk edebiyatının kendine özgülüğüyle, onun diğer edebiyatlarla ilişkisinin bir arada incelenmesi, aynı

döneme ait olmayan kimi romanlar arasında geçişlerin yaşandığı bir metnin ortaya çıkmasına sebep oldu. Modern Türk edebiyatının Türkiye'nin sosyal koşullarının tarihi ve kendi tematik ve biçimsel gelişimindeki olasılıkların bilinci, hem çalışmamda yer alan değişkenleri belirledi hem de onu disiplinler arası bir içeriğe büründürdü. Italo Calvino *Amerika Dersleri / Gelecek Binyıl İçin Altı Öneri* adlı kitabında “Edebiyatı bir bilgi arayışı olarak görmeye alışmış birisi olarak, varoluşsal alanda hareket edebilmem için onu antropolojiye, etnolojiye, mitolojiye uzanan bir alan olarak değerlendirme gereğini duyuyorum” der (39). Benzer şekilde ben de tarihi, felsefeyi ve edebiyatı birbirine yakın ilgi alanlarında çalışan disiplinler olarak görüyorum.

Bu kitabın farklı bölümleri, alışılmadık biçim, değişik derecelerde mitik yoğunluk ve tarihî ilgi karışımları içeren romanlardaki tematik, biçimsel ve tarihsel paradigmaları inceliyor. Bu duruma uygun örneklerden biri, Pamuk'un kavramların, biçimlerin ve edebi mirasların çok güçlü bir sentezi olan kitaplarıdır. *Benim Adım Kırmızı*, örneğin, bir polisiye ya da temsil üzerine tarihî-felsefi bir tez olarak okunabilir. *Kara Kitap*, ciltler tutan ve onu postmodern roman kuramının ta kendisi, göstergebilimsel bir harita, İstanbul'un kültür tarihi, pikaresk bir roman, bir polisiye ve bir ansiklopedik roman olarak yorumlayan eleştirel makalelere konu olmuştur. Aslı Erdoğan'ın *Kırmızı Pelerinli Kent*'i otobiyografik bir roman, hikâyenin sonu için iki yazarın mücadele ettiği bir üstkurmaca ya da Rio de Janeiro'nun akıldan çıkmayan bir tasvirini sunan bir şehir romanı olarak okunabilir. Bilge Karasu'nun *Gece'si* hem siyasi işkenenin postmodern bir alegorisi hem de bir yazarla bir editörün dipnotlarda birbirine yorumlar yaptıkları bir üstkurmacadır.

Eleştiri açık uçlu, üretken bir eylemdir. Zamanın akışı ve sosyokültürel geçmişteki olasılıklar, farklı tarihsel süreçlerce belirlenmiş okuyucuların, hakkında en fazla konuşulmuş metinlerden bile yeni anlamlar çıkarmalarına olanak verir. Okur odaklı kuramların ve Amerikan Yeni Eleştirciliği'nin niyet yanlışlığı (*intentional fallacy*) anlayışı, yazarların eserlerinin anlamında tek belirleyici olmadığı görüşünü başarılı şekilde vurgu-

lamıştır. Tıpkı eleştirilenlerin de olmadığı gibi. Bu çalışma boyunca ele aldığım romanlar hakkındaki çıkarımlarıma karşı çıkılabilir, görüşlerim değiştirilebilir veya revize edilebilir. Fakat, ister yakın isterse daha eski tarihli roman hakkındaki zengin çalışmaların ortaya koyduğu inceleme ve fikirlerle belirlenmiş özenli bir eleştiri yaklaşımıyla, hermenötik önyargılara bakılmaksızın, Türk romanı doğası hakkındaki fazlasıyla kemikleşmiş klişelerden arındırılmalıdır. Bu türden basmakalıp düşünceler, romanları Doğu-Batı, yüksek edebiyat-popüler edebiyat ve romantik-gerçekçi gibi ikilikler üzerinden değerlendirilen miadı dolmuş bir karşılaştırmalı edebiyat kavramından yola çıkarlar. Elverişli bulunan ikilikler ve dönemlendirmeler çerçevesinde Türk romanı çoğunlukla gecikmiş ve taklitçi olarak tanımlanmış; orijinalliği ya da yaratıcılığı olmayan olumsuz anlamda bir çeviri, hatta bir intihal olduğu görüşlerine varılmıştır.

İntihal türünden suçlamalara fazlasıyla mübalağalı bir yanıt Jorge Luis Borges'in büyüleyici öyküsü-eleştirel denemesi "*Don Quixote* Yazarı Pierre Menard" dır. Borges'in anlatıcısı Pierre Menard adında, yakın zamanda hayata veda etmiş, Cervantes'in *Don Quixote* adlı romanını kendisininmiş gibi yeniden yazmaya heves etmiş Fransız bir yazardan bahseder. Menard kendi versiyonunun orijinalin tıpatıp bir replikası olmasını istemektedir. Kendini Cervantes'in kültürel muhitine o kadar başarıyla adamıştır ki, romanın tamamlamayı başardığı kimi kısımları orijinal romanla kelimesi kelimesine örtüşmektedir. Bu noktada anlatıcı Menard'ın metnini Cervantes'inkinden daha üstün tutar, çünkü Menard aradaki büyük kültürel boşluk sebebiyle çok daha fazla sayıda sorunun üstünden gelmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Menard (ya da anlatıcı/Borges) çalışmasını yeni bir kavramsal kavrayışla kaplamayı da başarmıştır: Onun orijinal *Don Quixote* ile arasındaki tarihsel uzaklık, Cervantes'in sözlerinin yeni bir anlama kavuşmasını da sağlamıştır.

Borges'in bu denemesi, tıpkı bütün kurmaca metinlerinde olduğu gibi, gerçek karakter veya olaylara göndermede bulunuyor olsa da, felsefi bir mesel, bir kurmacadır. Öte yandan, kur-

maca eserlerin uyarlamaları da hayli yaygın ve meşrudur. Borges'in hikâyesine gerçek hayattan paralel bir örnek, E. L. Doctorow'un Heinrich von Kleist'in *Michael Kohlhaas*'ıyla (1810) neredeyse birebir örtüşen ve oldukça övgü toplayan *Caz Dönemi (Ragtime)* (1975) adlı romanıdır. Borges'in bu kurmaca denemesi, okuma eyleminin yazarla okur arasında bir sözleşme meydana getirdiğini iddia eden okur merkezli postmodern kuramları öngörür. Bir eserin alımlanması ve onun ürettiği anlamlar farklı sosyal ve tarihsel faktörlerce belirlenir ve orijinal anlamın revizyona uğramasına neden olur. Modern Türk edebiyatında bu duruma bir örnek, Tanpınar'ın yapıtlarının yaşadığı yeniden canlanma dönemidir. Tanpınar'ın roman ve şiirleri bu süreçte oldukça kaliteli edisyonlarla yeniden basılmış, denemeleri, söyleşileri ve dersleri toplanmış ve bir araya getirilmiştir. Tanpınar'ı bugünün okurları için bu kadar ilgi çekici yapan şeyse, onun Türk kimliği sorusu hakkındaki mütefekkirce uğraşı ve Osmanlı-İslam kültürü üzerine engin bilgi ve kavrayışıdır. Bu nitelikler Tanpınar'ın yaşadığı dönemde de önemlidir ve eserleri o henüz hayattayken de saygınlık kazanmıştır. Öte yandan, akademide olduğu kadar kamusal alanda da Türk kimliği sorusu hakkındaki artan ilgi ve meşguliyet bu eserlere, modern kimlik politikalarının ağırlığı altında ezilmemiş bir eleştirel muhakeme otoritesi tanımıştır.

Bir eleştirmenin Türk romanını gecikmiş olarak görmesi ya da gecikmişliği onun değışmez konusu kabul etmesi ne anlama gelir? Ve böylesi bir kusurun cezası ne olabilir? Türk romanının bu gecikmişlikten kurtulabilmek için ne yapması gerekir? Roman hakkındaki en ikna edici kuramlardan bazıları, onun ortaya çıkışı için bir tarih veremiyor; kimileriyse tarih olarak 18. yüzyılı, doğum yeri olarak da Batı Avrupa'yı işaret ediyor. Örneğin, Leslie Fiedler, Samuel Richardson'un "gerçek roman"ın mucidi olduğunu söylüyor (189). Elbette, Miguel de Cervantes'i ilk romancı olarak görenler Fiedler'in bu iddiasını abes bulacaklar. Bu arada büyük romancı, saygın edebiyat eleştirmeni Milan Kundera, romanın, François Rabelais'nın 1532 ilâ 1542 yılları arasında kitaplar halinde kaleme aldığı de-

vasa halk destanı *Gargantua ve Pantagruel*'le "uçuşa geçtiği"ni söyler (*Saptırılmış Vasiyetler* 9). Başka bir yerdeyse, Kundera, Laurence Sterne'nün *Tristram Shandy*'si ile (1759-67 arasında dokuz kısa kitapçık halinde yayımlandı) Denis Diderot'nun *Kaderci Jacques ile Efendisi*'ni (*Jacques le fataliste*) (1796) "18. yüzyılın en büyük iki romanı, müthiş bir oyun gibi tasarlanmış iki roman" olarak değerlendirir (*Roman Sanatı* 27-28). Son birkaç on yılın en etkili roman kuramcısı olarak ortaya çıkan Mikhail Bakhtin de Rabelais'nin kullandığı farklı üslup biçimlerinin ve anlatı hilelerinin oluşturduğu curcunanın, bir tür olarak romanın asli unsuru olduğu görüşünde. Hem Bakhtin hem de Kundera, parodi, çelişki ve doğru şekilde yönetilmiş bir kaosun romanın gücü olduğu konusunda hemfikirler. Tüm zamanların en büyük romanlarından biri kabul edilen *Don Quixote* de, parodi, aktarma ve "büyük oyunları" bünyesinde bir araya getirmiştir.

Şu halde, *Gargantua ve Pantagruel* ile *Don Quixote* 18. yüzyılın büyük romanlarından önce yazılmış olduğuna göre, bu durum 18. yüzyıl romanlarını gecikmiş mi kılar? 18. yüzyıl Avrupa romanını mutlak bir referans noktası olarak aldığımız müddetçe, elbette gecikmişlik eleştirel bir kategori olarak değerlendirilmeyecektir. Öte yandan, tarihi bir rastlantıya bakarsak, modern romanla ulus-devletin aynı dönemde yükselişe geçtiğini iddia etmek gayet mümkündür; nitekim tarihsel olarak romanlar, kurucu mitlerle bağlantılı epik malzemeyi, ulusal ihtiyaçlara cevap vermeye elverişli anlatılara dönüştürmüştür. Benedict Anderson'un, ulusa bağlantılanma deneyimi için ürettiği ünlü (ve yıpranmış) metaforunda anlattığı gibi, roman insanlara bir "hayali cemaat"e ait olma hissini diğer bütün anlatı biçimlerinden daha fazla bahşeder.

Roman zaten en başından gecikmiş bir türdür, kadim klasik türler olan epik, şiir ve dramayla arasında muazzam bir tarihsel boşluk vardır. Romanın tarihsel gelişimi üzerine en önemli felsefi çalışmalardan biri olan *Roman Kuramı*'nda George Lukács, romanın, kadim beşeriyetin dünyayla olan kayıp epik birliğinin Hegelci bir anımsaması (*recollection, Erinnerung*) olduğu

nu ileri sürer. Modern dünyada, “hayatın kapsamlı bütünselliğinin artık dolaysızca verili olmaktan çıktığı, anlamın hayata içkinliğinin bir sorun haline geldiği ama yine de bütünsellik temimleriyle düşünen bir çağ”da (64), roman “Tanrı’nın terk ettiği bir dünyanın epiği”ne (94) dönüşmüştür. Modern romanlardaki kahramanların, insan yaşamıyla içinde bulunduğu dünya arasındaki yok olmuş bağlantıyı yeniden kurabilmesi, artık ancak belleklerde ve hayal gücünde gerçekleşecektir.

Roman hakkındaki çoğu kuramın üzerinde birleştiği konu, romanın ortaya çıkış tarihi değil, onun tarih ve kültür tarafından belirlenmiş sembolik bir payda ve insani deneyimlerin bir birikimi olarak üstlendiği roldür. Buna karşın, bu türe atfedilen en iyi ve en devamlılık gösteren özellik, tarihsel bakış açısı bile durağan olamaz; bu bakış diğer dönemlerle diyalektik bir ilişki içine girmelidir. Kundera şöyle diyor:

Bir romancı olarak kendimi her zaman tarihin içinde hissetmişimdir, yani bir yolun ortasında, benden önce gelmiş olanlarla ve belki de (daha az) benden sonra geleceklerle, kendimi diyalog halinde hissetmişimdir. Bir başka birinden değil, hiç kuşkusuz roman tarihinden söz ediyorum ve ondan gördüğüm gibi söz ediyorum: Roman tarihinin Hegel’in insandışı aklıyla hiçbir ilişkisi yoktur; ne önceden saptanmıştır, ne de ilerleme düşüncesiyle özdeştir; tamamen insanidir, insanlar tarafından yapılmıştır, bazı insanlar tarafından oluşturulmuştur, tıpkı kimi zaman sıradan, daha sonra önceden kestirilemez biçimde davranan, kimi zaman dâhice, daha sonra da dehadan uzak işler yapan ve çoğu zaman eline geçen fırsatlardan yararlanamayan tek bir sanatçının gelişimi gibi. (*Saptırılmış Vasiyetler* 19)

Bu yüzden bir roman farklı yerlerde, farklı zamanlarda ortaya çıkmış ve bireysel bir sanatçı ya da ortak bir geleneği paylaşan bir sanatçılar topluluğu tarafından üretilmiş olabilir. Roman zamanı geldiğinde ortaya çıkar ve “temsil hakkı tekellerine meydan okur ve bunu bazen tam da metropol merkezlerinde yapar [Avrupalı edebiyat tarihlerince tanımlanmış merkezlerde]” (Lynch ve Warner 5).